

การนำหลักนิติธรรมมาใช้ในองค์กรภาคเอกชน
: ศึกษากรณีบริษัท แปซิฟิกแปรรูปสัตว์น้ำ จำกัด

นายทวี ปิยะพัฒนา¹

บทคัดย่อ

บทคัดย่อหรือสาระสังเขป

ด้วยหลักนิติธรรมเป็นหลักคิดที่ปรากฏในสังคมตะวันตก มาตั้งแต่สมัยกรีกโบราณ เมโสโปเมีย โรม และพบได้ในทฤษฎีการเมืองตั้งแต่ Aristotle Montesquieu และ Lock ส่วนสังคมตะวันออก แม้จะไม่ปรากฏมีชื่อนักปราชญ์โดดเด่น แต่พบได้ในอารยธรรมโบราณของอินเดียและจีน ในจารีตไทยพบในหลัก “ทศพิธราชธรรม” ทั้งนี้ หลักการนิติธรรมสากลล้วนเกี่ยวข้องกับข้อจำกัดอำนาจการปกครองของรัฐบาล ซึ่งต่างให้ความหมายที่ล้วนเกี่ยวข้องกับการจำกัดอำนาจรัฐ และสังเกตให้ได้ว่าชี้แนะว่ารัฐควรทำอะไรด้วย หนทางที่ถูกต้อง เพื่อการพัฒนาดังกล่าว

การนำ “หลักนิติธรรม” มาใช้ในภาคเอกชนภายใต้หลักบรรษัทภิบาล และหลักการเคารพกฎหมาย โดยราษฎร ในหลักดังกล่าวมีสาระสำคัญ ดังนี้

1) การปฏิบัติตามกฎหมาย หัวใจหลักของนิติธรรมคือเคารพกฎหมายซึ่งในระบบกฎหมายอังกฤษเรียกว่า Respect to Law ตามหลักธรรมมาภิบาล การเคารพกฎหมายก็เป็นสาระแรก และเมื่อหลักนี้นำไปใช้ในภาคเอกชนจนกลายเป็นหลักบรรษัทภิบาลหรือธรรมาภิบาลภาคเอกชนจึงหมายถึงการปฏิบัติตามกฎหมายและกฎกติการายาต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นที่ทางการบ้านเมืองหรือวงการธุรกิจนั้น ๆ กำหนดขึ้น หรือองค์กรภาคเอกชนกำหนดขึ้นใช้เองเป็นการภายในด้วย ในระยะหลังมานี้คำที่ใช้เรียกการปฏิบัติตามกฎหมายและกฎกติการายาต่าง ๆ ของภาคเอกชน คือ Compliance ซึ่งก็มีความหมายทำนองเดียวกับ Respect to Law ในภาครัฐนั่นเอง

2) การไม่เข้ามามีส่วนร่วมในการทำผิดกฎหมาย แม้การละเมิดหลักนิติธรรมจะเป็นเรื่องการกระทำของภาครัฐ แต่บ่อยครั้งที่ภาคประชาชนหรือธุรกิจเอกชนเป็นฝ่ายเข้าไปมีส่วนร่วมด้วย

3) การเป็นหูเป็นตาให้แก่รัฐ หลักนิติธรรมในภาคเอกชนรวมไปถึงการเป็นหูเป็นตาให้แก่รัฐด้วย หากเห็นว่ามีกรละเมิดกฎหมายก็ควรแจ้งให้เจ้าหน้าที่ของรัฐเข้าดำเนินการ

ทั้งนี้ บริษัท แปซิฟิกแปรรูปสัตว์น้ำ จำกัด ได้มีการดำเนินธุรกิจ ที่สอดคล้องกับหลักนิติธรรมคือ เคารพในกฎระเบียบ กฎหมายต่าง ๆ หรือที่ภาคเอกชนเรียกว่าเป็นบรรษัทภิบาล

คำสำคัญ นิติธรรม ธรรมาภิบาล บรรษัทภิบาล

¹ ปัจจุบันดำรงตำแหน่งประธานกรรมการบริหาร บริษัทแปซิฟิกแปรรูปสัตว์น้ำ จำกัด และบริษัทในเครือ PFP รองประธานอาวุโส สมาอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย ประธานอนุกรรมการกลุ่มอาชีพเกษตรกรและอุตสาหกรรมเกษตร (กรอ.อศ) และที่ปรึกษากิตติมศักดิ์ประธานสภานิติบัญญัติแห่งชาติด้านพาณิชย์และการอุตสาหกรรม ประวัติการศึกษาปริญญาตรี คณะนิเทศศาสตร์ สาขาสื่อสารการเมืองบูรณาการ จากมหาวิทยาลัยเกริก บริหารธุรกิจมหาบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาการจัดการทั่วไป จากสถาบันราชภัฏสงขลา และปรัชญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาเทคโนโลยีอาหาร จากมหาวิทยาลัยรามคำแหง

การนำหลักนิติธรรมมาปรับใช้ในองค์กรภาคเอกชน : ศึกษากรณีบริษัท แปซิฟิกแปรรูปสัตว์น้ำ จำกัด

ด้วยหลักนิติธรรมเป็นหลักคิดที่ปรากฏในสังคมตะวันตก มาตั้งแต่สมัยกรีกโบราณ เมโสโปเตเมีย โรม และพบได้ในทฤษฎีการเมืองตั้งแต่ Aristotle Montesquieu และ Lock ส่วนสังคมตะวันออก แม้จะไม่ปรากฏมีชื่อนักปราชญ์โดดเด่น แต่พบได้ในอารยธรรมโบราณของอินเดียและจีน ในจารีตไทยพบในหลัก “ทศพิธราชธรรม” ทั้งนี้ หลักการนิติธรรมสากลล้วนเกี่ยวข้องกับข้อจำกัดอำนาจการปกครองของรัฐบาล ซึ่งต่างให้ความหมายที่ล้วนเกี่ยวข้องกับการจำกัดอำนาจรัฐ และสังเกตให้ได้ว่าชี้แนะว่ารัฐควรทำอะไร ด้วยหนทางที่ถูกต้อง เพื่อการพัฒนาดังกล่าว²

ทั้งนี้ ในบทความนี้จะได้กล่าวถึง 3 ส่วน ได้แก่

1. หลักนิติธรรม
 2. การนำ “หลักนิติธรรม” มาใช้ในภาคเอกชนภายใต้หลักบรรษัทภิบาล และหลักการเคารพกฎหมายโดยราษฎร
 3. ข้อเสนอแนะในการนำหลักนิติธรรมนำมาปรับใช้ในภาคเอกชน : ศึกษากรณีบริษัท แปซิฟิกแปรรูปสัตว์น้ำ จำกัด
- ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

1. หลักนิติธรรม

หลักนิติธรรมถือเป็นแนวความคิดทางทฤษฎีนิติศาสตร์ที่สำคัญยิ่งในรัฐที่มีการปกครองระบอบเสรีประชาธิปไตย ประเทศไทยเองก็ได้รับรองหลักนิติธรรมโดยได้มีการบัญญัติอย่างชัดเจนเป็นครั้งแรกไว้ในส่วนคำปรารภของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2517 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับชั่วคราว พุทธศักราช 2549 ตามลำดับ จนกระทั่งคำว่า “หลักนิติธรรม” นั้นได้มาปรากฏอยู่ในส่วนเนื้อหาของรัฐธรรมนูญ หากใช้เพียงแค่ส่วนของคำปรารภเฉกเช่นเดิมไม่ มาตรา 3 วรรคสองของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ได้สะท้อนให้เห็นว่า แนวความคิดทางทฤษฎีนี้หาใช่นามธรรมที่ล่องลอยไม่มีตัวบทกฎหมายใดมารองรับ หากแต่เป็นหลักการที่ได้มีการรับรองคุณค่าในระดับรัฐธรรมนูญ (Constitutional value) ซึ่งส่งผลให้รัฐสภา คณะรัฐมนตรี ศาล รวมทั้งองค์กรตามรัฐธรรมนูญ และหน่วยงานของรัฐต้องปฏิบัติตาม³

² ธรรมนิติย์ สุมนต์กุล, (2559) “หลักนิติธรรม” จุบรวมในความหมายที่หลากหลาย ใน [HTTP://WEB.KRISKIDIKA.GO.TH/DATA/ACTIVITY/ACT275.PDF](http://web.kriskidika.go.th/data/activity/act275.pdf) (ค้นเมื่อวันที่ 17 กรกฎาคม 2560), หน้า 1.

³ จำรูญ เจริญกุล, (2505) “The Rule of Law” ใน *ตุลพาห* เล่ม 1 ปีที่ 9 , หน้า 60.

แม้ต่อมารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2557 ได้กำหนดให้มีการยกร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยขึ้น และในการยกร่างครั้งแรกฉบับที่ ศ. ดร. บวรศักดิ์ อุวรรณโณ เป็นประธานกรรมาธิการยกร่างรัฐธรรมนูญ ได้มีการกำหนด “หลักนิติธรรม” ไว้ในร่างรัฐธรรมนูญ มาตรา 205 โดยมีการระบุไว้อย่างชัดเจนว่าหลักนิติธรรมย่อมเป็นรากฐานของรัฐธรรมนูญในระบอบประชาธิปไตยอย่างน้อยมีหลักการพื้นฐานสำคัญ ดังต่อไปนี้

(1) ความสูงสุดของรัฐธรรมนูญและกฎหมายเหนืออำนาจอธิปไตยของบุคคล และการเคารพรัฐธรรมนูญและกฎหมายทั้งโดยรัฐและประชาชน

(2) การคุ้มครองศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค

(3) การแบ่งแยกการใช้อำนาจ การตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐ และการป้องกันการขัดกันระหว่างประโยชน์ส่วนตัวและประโยชน์ส่วนรวม

(4) นิติกระบวนอันเป็นธรรม ซึ่งอย่างน้อยต้องไม่บังคับใช้รัฐธรรมนูญหรือกฎหมายย้อนหลังเป็นโทษทางอาญาแก่บุคคล ให้บุคคลมีสิทธิในการปกป้องตนเองเมื่อสิทธิหรือเสรีภาพถูกกระทบไม่บังคับให้บุคคลต้องให้ถ้อยคำซึ่งทำให้ต้องรับผิดทางอาญา ไม่ทำให้บุคคลต้องถูกดำเนินคดีอาญาในการกระทำ ความผิดเดียวกันมากกว่าหนึ่งครั้ง และมีข้อกำหนดให้สันนิษฐานว่าบุคคลเป็นผู้บริสุทธิ์อยู่จนกว่าจะมีคำพิพากษาว่ากระทำผิด

อย่างไรก็ตาม ในการยกร่างครั้งแรกฉบับที่ ศ. ดร. บวรศักดิ์ อุวรรณโณ เป็นประธานกรรมาธิการฯ ไม่ได้ได้รับความเห็นชอบด้วยสภานิติบัญญัติแห่งชาติ โดยรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 เป็นฉบับที่นายมีชัย ฤชุพันธุ์ เป็นประธานกรรมาธิการยกร่างรัฐธรรมนูญ และแม้จะมีได้มีการกำหนดรายละเอียดดังเช่นร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับที่ ศ. ดร. บวรศักดิ์ อุวรรณโณ เป็นประธานกรรมาธิการฯ แต่ก็ได้มีการกำหนดให้มีคำว่า “หลักนิติธรรม” มาเป็นหลักการที่สำคัญไว้ในหลายมาตรา ดังเช่น มาตรา 3 วรรคสอง บัญญัติว่า “รัฐสภา คณะรัฐมนตรี ศาล องค์กรอิสระ และหน่วยงานของรัฐ ต้องปฏิบัติหน้าที่ให้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญ กฎหมาย และ**หลักนิติธรรม** เพื่อประโยชน์ส่วนรวมของประเทศชาติและความผาสุกของประชาชนโดยรวม” หรือมาตรา 26 วรรคหนึ่ง บัญญัติว่า “การตรากฎหมายที่มีผลเป็นการจำกัดสิทธิหรือเสรีภาพของบุคคลต้องเป็นไปตามเงื่อนไขที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ ในกรณีที่รัฐธรรมนูญมิได้บัญญัติเงื่อนไขไว้ กฎหมายดังกล่าวต้องไม่ขัดต่อ**หลักนิติธรรม** ไม่เพิ่มภาระหรือจำกัดสิทธิหรือเสรีภาพของบุคคลเกินสมควรแก่เหตุ และจะกระทบต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของบุคคลมิได้ รวมทั้งต้องระบุเหตุผลความจำเป็นในการจำกัดสิทธิและเสรีภาพไว้ด้วย”

นอกจากนั้น หากพิจารณาในเรื่องของหลักนิติธรรมเพื่อนำมาปรับใช้ในการปฏิบัติราชการของภาครัฐย่อมจะมีพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยหลักเกณฑ์และวิธีการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี พ.ศ. 2546 ซึ่งอาจเป็นตัวอย่างที่ดี ทั้งนี้ ในมาตรา 6 ของพระราชกฤษฎีกาดังกล่าวได้กำหนดให้การบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี ได้แก่ การบริหารราชการเพื่อบรรลุเป้าหมาย ดังต่อไปนี้

- (1) เกิดประโยชน์สุขของประชาชน
- (2) เกิดผลสัมฤทธิ์ต่อภารกิจของรัฐ
- (3) มีประสิทธิภาพและเกิดความคุ้มค่าในเชิงภารกิจของรัฐ
- (4) ไม่มีขั้นตอนการปฏิบัติงานเกินความจำเป็น
- (5) มีการปรับปรุงภารกิจของส่วนราชการให้ทันต่อสถานการณ์
- (6) ประชาชนได้รับการอำนวยความสะดวกและได้รับการตอบสนองความต้องการ
- (7) มีการประเมินผลการปฏิบัติราชการอย่างสม่ำเสมอ

เพื่อให้การศึกษาเกี่ยวกับหลักนิติธรรมมีความชัดเจนยิ่งขึ้น ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการส่งเสริมหลักนิติธรรม พ.ศ. 2554 จึงตั้งคณะกรรมการอิสระว่าด้วยการส่งเสริมหลักนิติธรรมแห่งชาติ เรียกโดยย่อว่า “คอ.นธ.” ที่เป็นผู้ทรงคุณวุฒิ มีความอิสระ และเป็นกลาง เป็นผู้ดำเนินการศึกษาและเสนอแนะแนวทาง มาตรการ และกระบวนการต่าง ๆ ตามอำนาจหน้าที่ที่กำหนด เพื่อผดุง **หลักนิติธรรม** และส่งเสริมให้มีการใช้กฎหมายด้วยความเป็นธรรม ความเสมอภาค และคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของบุคคล กับทั้งเพื่อเสริมสร้างความเชื่อมั่นในการใช้กฎหมายของประเทศ อันจะนำไปสู่สังคมที่มีความเป็นปกติสุข โดยคณะกรรมการดังกล่าว ได้ให้ความหมายของ “หลักนิติธรรม” หมายถึง หลักพื้นฐานแห่งกฎหมาย ที่กฎหมายกระบวนการยุติธรรม หรือการกระทำใด ๆ จะต้องไม่ฝ่าฝืน ขัดหรือแย้งต่อหลักนิติธรรม โดยอาจจำแนกได้เป็น 2 ประการ คือ 1) หลักนิติธรรมโดยเคร่งครัด หรือหลักนิติธรรมในความหมายอย่างแคบ และ 2) หลักนิติธรรมโดยทั่วไปหรือหลักนิติธรรมในความหมายอย่างกว้าง กล่าวคือ⁴

1) หลักนิติธรรมโดยเคร่งครัด หรือหลักนิติธรรมในความหมายอย่างแคบ หมายถึง “หลักพื้นฐานแห่งกฎหมาย ที่กฎหมาย กระบวนการยุติธรรม หรือการกระทำใด ๆ จะต้องไม่ฝ่าฝืน ขัดหรือแย้งต่อหลักนิติธรรม โดยหลักนิติธรรมหรือหลักพื้นฐานแห่งกฎหมายนี้จะถูกล่วงละเมิดมิได้ หากกฎหมาย กระบวนการยุติธรรม หรือการกระทำใด ๆ ฝ่าฝืน ขัด หรือแย้งต่อหลักนิติธรรม ย่อมไม่มีผลใช้บังคับ”

สาระสำคัญของหลักนิติธรรมโดยเคร่งครัด ได้แก่ หลักความเป็นอิสระและความเป็นกลางของผู้พิพากษาและตุลาการ กฎหมายต้องใช้บังคับเป็นการทั่วไป กฎหมายต้องมีการประกาศใช้ให้ประชาชนทราบ กฎหมายอาญาต้องไม่มีผลย้อนหลังในทางที่เป็นโทษ ผู้ต้องหาหรือจำเลยในคดีอาญาต้องมีสิทธิในการต่อสู้คดี เจ้าหน้าที่ของรัฐจะต้องใช้อำนาจได้เท่าที่กฎหมายให้อำนาจ และกฎหมายจะยกเว้นความรับผิดชอบให้แก่การกระทำที่ยังไม่เกิดขึ้นไม่ได้

2) หลักนิติธรรมโดยทั่วไปหรือหลักนิติธรรมในความหมายอย่างกว้าง หมายถึง ลักษณะที่ดีของกฎหมาย กระบวนการยุติธรรมหรือการกระทำใด ๆ ที่อาจเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าอุดมคติของกฎหมายและกระบวนการยุติธรรม อย่างไรก็ตาม แม้กฎหมาย กระบวนการยุติธรรม หรือการกระทำใด ๆ จะไม่มีลักษณะสาระสำคัญครบถ้วนของการเป็นกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมที่ดี หรือขาดตกบกพร่องไปบ้างก็ตาม กฎหมาย กระบวนการยุติธรรมหรือการกระทำใด ๆ ยังใช้บังคับได้อยู่ตราบเท่าที่ไม่ขัดต่อหลักนิติธรรมโดยเคร่งครัด สาระสำคัญของหลักนิติธรรมในความหมายอย่างกว้าง ได้แก่ กฎหมายที่ดีต้องมีความชัดเจน กฎหมายที่ดีต้องไม่ขัดแย้งกันเอง กฎหมายที่ดีต้องมีเหตุผล กฎหมายที่ดีต้องนำไปสู่ความเป็นธรรม

⁴ คณะอนุกรรมการวิชาการว่าด้วยหลักนิติธรรมแห่งชาติและคณะอนุกรรมการบรรณาธิการหนังสือหลักนิติธรรมในคณะกรรมการอิสระว่าด้วยการส่งเสริมหลักนิติธรรมแห่งชาติ. หลักนิติธรรม The Rule of Law ความหมาย สาระสำคัญ และผลของการฝ่าฝืนหลักนิติธรรม. กันยายน 2557. บริษัท พี เอส พรินติ้ง แอนด์ ดีไซน์ จำกัด. หน้า 1 – 16.

กฎหมายที่ดีต้องคุ้มครองสิทธิมนุษยชน ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ หรือสิทธิขั้นพื้นฐาน กฎหมายที่ดีต้องทันสมัย และสามารถรองรับต่อความเปลี่ยนแปลงของสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม กฎหมายที่ดีต้องบัญญัติตามกระบวนการและขั้นตอนที่กฎหมายบัญญัติไว้ กฎหมายที่ดีต้องไม่มีผลย้อนหลังเป็นร้ายหรือกระทบต่อสิทธิ หน้าที่ หรือความรับผิดชอบบุคคล กฎหมายที่ดีต้องมีบทลงโทษที่เหมาะสมและได้สัดส่วนกับความผิด กฎหมายที่ดีต้องมีการบังคับใช้อย่างมีประสิทธิภาพ และส่งเสริมให้ประชาชนมีความรู้และเคารพกฎหมาย กระบวนการนิติบัญญัติต้องเป็นกระบวนการที่เปิดเผยโปร่งใส และตรวจสอบได้ กระบวนการยุติธรรมที่ดีต้องเปิดโอกาสให้มีการอุทธรณ์ กระบวนการยุติธรรมที่ดีต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้าถึงได้โดยสะดวก ไม่ชักช้า ด้วยค่าใช้จ่ายที่เหมาะสม กระบวนการยุติธรรมที่ดีต้องส่งเสริมให้มีกระบวนการยุติธรรมทางเลือก นักกฎหมาย ผู้เกี่ยวข้องในกระบวนการยุติธรรม และเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ดีต้องมีความเป็นกลางในการปฏิบัติหน้าที่ และนักกฎหมาย ผู้เกี่ยวข้องในกระบวนการยุติธรรม และเจ้าหน้าที่ของรัฐที่ดีต้องซื่อสัตย์สุจริต ยึดหลักคุณธรรม เมตตาธรรม และสันติธรรม

2. การนำ “หลักนิติธรรม” มาใช้ในภาคเอกชนภายใต้หลักบรรษัทภิบาล และหลักการเคารพกฎหมายโดยราษฎร⁵

ในหลักดังกล่าวมีสาระสำคัญ ดังนี้

1) การปฏิบัติตามกฎหมาย หัวใจหลักของนิติธรรมคือเคารพกฎหมายซึ่งในระบบกฎหมายอังกฤษเรียกว่า Respect to Law ตามหลักธรรมาภิบาล การเคารพกฎหมายก็เป็นสาระแรก และเมื่อหลักนี้นำไปใช้ในภาคเอกชนจนกลายเป็นหลักบรรษัทภิบาลหรือธรรมาภิบาลภาคเอกชนจึงหมายถึงการปฏิบัติตามกฎหมายและกฎกติการายาต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นที่ทางการบ้านเมืองหรือวงการธุรกิจนั้น ๆ กำหนดขึ้น หรือองค์กรภาคเอกชนกำหนดขึ้นใช้เองเป็นการภายในด้วย ในจำนวนนี้จึงมีทั้งกฎหมายภาษีอากร กฎหมายแรงงาน กฎหมายเกี่ยวกับสวัสดิการสังคม กฎหมายเกี่ยวกับการประกอบธุรกิจนั้น ๆ ประเพณีทางการค้า เช่น ประเพณีของธนาคารพาณิชย์ ประเพณีเกี่ยวกับการรักษาความลับของลูกค้า และระเบียบข้อบังคับที่องค์กรกำหนดขึ้นเอง เช่น ระเบียบเกี่ยวกับการแต่งกาย ระเบียบเกี่ยวกับวันลา ระเบียบในการจัดหา จัดซื้อ จัดจ้าง ระเบียบเกี่ยวกับค่าจ้าง ระเบียบเกี่ยวกับสวัสดิการ ซึ่งผู้บังคับบัญชาจะต้องไม่ลำเอียง อคติ หรือสร้างมาตรฐานที่แตกต่างกันในบรรดาผู้ปฏิบัติงาน และต้องไม่ใช้อำนาจตามอำเภอใจและปราศจากเหตุผลอันสมควร ตลอดจนการไม่ละเมิดกฎหมายที่มีเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยของสังคมเสียเอง การที่เอกชนทำลายสิ่งแวดล้อม ละเมิดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้อื่น เช่น ลักลอบถ่ายภาพส่วนตัว หรือนำภาพและข่าวดังกล่าวไปเผยแพร่โดยอาศัยเทคโนโลยียุคใหม่ การหมิ่นประมาทโดยใช้สื่อมวลชนเป็นเครื่องมือ การประท้วงโดยปราศจากเหตุผลอันสมควร และก่อความเดือดร้อนรำคาญแก่ผู้อื่น เช่น ปิดถนน ส่งเสียงอื้ออึง การขัดขวางกระบวนการยุติธรรม ล้วนเป็นการละเมิดหลักนิติธรรมโดยภาคเอกชนได้ทั้งสิ้น

ในระยะหลังมานี้คำที่ใช้เรียกการปฏิบัติตามกฎหมายและกฎกติการายาต่าง ๆ ของภาคเอกชน คือ Compliance ซึ่งก็มีความหมายทำนองเดียวกับ Respect to Law ในภาครัฐนั่นเอง

2) การไม่เข้ามีส่วนร่วมในการทำผิดกฎหมาย แม้การละเมิดหลักนิติธรรมจะเป็นเรื่องการกระทำของภาครัฐ แต่บ่อยครั้งที่ภาคประชาชนหรือธุรกิจเอกชนเป็นฝ่ายเข้าไปมีส่วนร่วมด้วย เช่น การร่วม

⁵ วิสิฐ ญาณภีร์ และคณะ, (2557) บริบทหลักนิติธรรมในต่างประเทศ. งานวิจัยได้รับทุนสนับสนุนจากคณะกรรมการอิสระว่าด้วยการส่งเสริมหลักนิติธรรมแห่งชาติ, หน้า 88 -89.

ในการฉ้อราษฎร์บังหลวง การให้สินบน การว่าขานงานใช้ หรือการจ้างเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นฝ่ายทำผิดกฎหมาย เช่น การออกแบบ ออกใบอนุญาตโดยผิดกฎหมาย ติดสินบนในการสอบบัญชีคำนวณภาษี หรือให้เจ้าหน้าที่ใช้อำนาจเพื่อกลั่นแกล้งคู่แข่งทางการค้า ฝ่ายตรงข้ามหรือเพื่อเอื้อประโยชน์ต่อธุรกิจของตน

3) การเป็นหูเป็นตาให้แก่รัฐ หลักนิติธรรมในภาคเอกชนรวมถึงการเป็นหูเป็นตาให้แก่รัฐด้วย หากเห็นว่ามี การละเมิดกฎหมายก็ควรแจ้งให้เจ้าหน้าที่ของรัฐเข้าดำเนินการ เช่น พบเห็นการค้ายาเสพติด การค้ามนุษย์ การค้าสิ่งผิดกฎหมาย โดยเลือกใช้วิธีตามสมควรซึ่งอาจต้องคำนึงถึงความปลอดภัยของตนด้วย มิใช่จะทำให้ตนเป็นคนประเภท “จู่ระไม่ใช่” นอกจากนี้ การเป็นพยานให้รัฐก็เป็นบทบาทสำคัญของภาคเอกชนในการส่งเสริมหลักนิติธรรมเช่นกัน เรื่องนี้เราจะได้ยินข่าวพลเมืองดีหรือพลเมืองอาสาที่ช่วยดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยและปฏิบัติหน้าที่สมกับความเป็นพลเมืองดีอยู่เสมอตามสื่อมวลชนต่าง ๆ เช่น คนขับรถรับจ้างสาธารณะที่นำของตกหล่นหรือทรัพย์สินมีค่าที่ผู้โดยสารลืมทิ้งไว้ไปมอบแก่ทางการเพื่อติดตามหาเจ้าของ การติดตามผู้กระทำความผิดจนทราบเบาะแสแล้วเข้าแจ้งต่อเจ้าหน้าที่ของรัฐ การเป็นพยานให้รัฐจนบางครั้งพลเมืองดีอาจถูกทำร้ายเสียเอง

3. ข้อเสนอแนะในการนำหลักนิธธรรมนำมาปรับใช้ในภาคเอกชน : ศึกษากรณีบริษัท แปซิฟิกแปรรูปสัตว์น้ำ จำกัด

ด้วยหลักนิธธรรมซึ่งเป็นเรื่องใหญ่ในการจำกัดการใช้อำนาจรัฐ จึงควรให้ความสำคัญแก่บทบาทของหลักนิธธรรมในภาคเอกชนควบคู่ด้วย ดังนั้น จึงมีข้อเสนอแนะในการนำหลักนิธธรรมมาปรับใช้ในภาคเอกชน ดังนี้⁶

1) ให้ความรู้ความเข้าใจแก่ผู้บริหารองค์กรภาคเอกชนว่า หลักนิธธรรมภาครัฐและหลักนิธธรรมภาคเอกชนมีความหมายอย่างไร เกี่ยวข้องหรือเกื้อกูลกันอย่างไร ประโยชน์และโทษในการปฏิบัติและไม่ปฏิบัติตามมีอย่างไร ข้อสังเกตคือบ่อยครั้งที่การกระทำบางอย่างภาคเอกชนอาจไม่รู้ว่าเป็นเรื่องนำไปสู่การประพดติมิชอบ และตนอาจมีความผิดด้วย เช่น การจ้างเจ้าหน้าที่ของรัฐเข้ามาเกี่ยวข้องกับโครงการหรือธุรกิจอันเป็นเรื่องผลประโยชน์ทับซ้อน การให้ของขวัญแก่เจ้าหน้าที่เกินกว่าราคาที่คณะกรรมการป้องกันและปราบปรามการทุจริตแห่งชาติกำหนดไว้

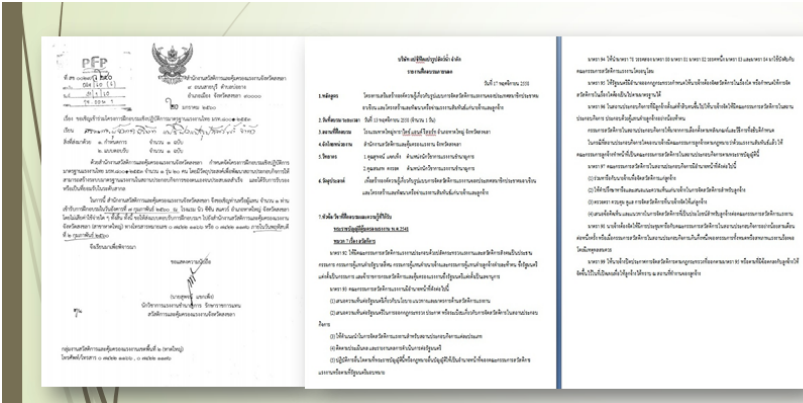
ทั้งนี้ บริษัท แปซิฟิกแปรรูปสัตว์น้ำ จำกัด ได้มีการดำเนินธุรกิจ ที่สอดคล้องกับกฎระเบียบกฎหมายต่าง ๆ ที่ทางภาครัฐบาลได้กำหนดเป็นแนวปฏิบัติ และสอดคล้องกับระยะเวลาของการได้รับใบอนุญาตในทุกกิจกรรม มีการตรวจสอบโดยหน่วยงานในภาครัฐ และหน่วยงานที่ 3 (Third party) เพื่อทวนสอบความสอดคล้องในการปฏิบัติตามกฎหมายด้วยความโปร่งใส

2) ให้ความรู้ความเข้าใจแก่เจ้าหน้าที่หรือผู้ปฏิบัติงานในองค์กรภาคเอกชนทุกระดับถึงสิทธิหน้าที่ของตนและผู้อื่น โดยเฉพาะในเรื่องที่เกี่ยวกับหน้าที่การงานที่เกี่ยวข้อง เช่น ลูกจ้างต้องเคารพสิทธิของนายจ้าง ยอมรับกติกาตามสัญญาและคำสั่งของนายจ้าง เว้นแต่จะเห็นว่าไม่เป็นธรรมหรือขัดกฎหมาย นายจ้างเองต้องเคารพสิทธิของลูกจ้าง ไม่ดูต่ำกว่ากล่าว ใช้อ้อยคำหยาบคาย ล่วงละเมิดทางเพศ ล่วงเกินศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของลูกจ้าง ผิดสัญญาและกฎหมายแรงงาน

ทั้งนี้ บริษัท แปซิฟิกแปรรูปสัตว์น้ำ จำกัด มีกฎระเบียบข้อบังคับบริษัทฯ โดยถือปฏิบัติร่วมกันอย่างเสมอภาคและเป็นธรรมกับพนักงานทุกระดับชั้น รวมถึงการบริหารบุคลากรด้วยความเสมอภาคและถือปฏิบัติตามกฎหมายที่เกี่ยวข้อง

⁶ เรื่องเดิม , หน้า 90 -92.

การอบรมให้ความรู้ที่เกี่ยวข้องแก่เจ้าหน้าที่แรงงานสัมพันธ์ และคณะกรรมการสวัสดิการของบริษัทฯ เพื่อให้สามารถบริหารจัดการคนทำงานให้อยู่ร่วมกันอย่างปกติสุข

- หลักสูตร มาตรฐานแรงงานไทย มรท. 8001-2553
- หลักสูตร เสริมสร้างองค์ความรู้เกี่ยวกับรูปแบบการจัดสวัสดิการแรงงานของประเทศสมาชิกประชาคมอาเซียนฯ และโครงสร้างและพัฒนาเครือข่ายแรงงานสัมพันธ์แก่นายจ้างและลูกจ้าง
- การจัดทำระบบมาตรฐานการป้องกันและแก้ไขปัญหายาเสพติดในสถานประกอบการ
- โครงการโรงงานสีขาวปลอดยาเสพติด
- แรงงานสมานฉันท์ สร้างชาติในอนาคต
- กฎหมายแรงงานและการบริหารจัดการคนทำงาน

การส่งเสริมให้ลูกจ้างกระทำผิด กฎ ระเบียบวินัย เกี่ยวกับการทำงาน การสื่อสารกฎระเบียบข้อบังคับในการทำงานให้เข้าถึงและเข้าใจ การอบรม ปฐมนิเทศพนักงานใหม่ เพื่อป้องกันการกระทำผิด

การกำหนดกฎระเบียบวินัยเกี่ยวกับการทำงาน

สื่อสาร 3 ภาษา

- ไทย
- ลาว
- กัมพูชา

3) สร้าง

ความเข้าใจว่าข้อพิพาทในองค์กรภาคเอกชนพึงยุติลงด้วยกระบวนการใด ๆ ตามสัญญา กฎหมายแรงงาน และกฎหมายอื่น ๆ มิใช่การใช้กำลังเข้าทำลายทรัพย์สินของนายจ้าง หรือสร้างความเดือดร้อนแก่ผู้ไม่เกี่ยวข้องเพียงเพื่อเรียกร้องความสนใจหรือใช้ประโยชน์สาธารณะและสังคมมากดันรัฐและนายจ้าง ข้อนี้ นับว่ามีความสำคัญมาก เพราะหากทิ้งไว้จนกลายเป็นเรื่องปกติธรรมดาจะกลายเป็นบรรทัดฐานของสังคมนำไปสู่การไม่เคารพหลักนิติธรรมโดยส่วนรวม (Civil Disobedience) หรือที่เรียกว่า อาระชาดขึ้น

4) ปลุกฝังhirioตตปปะ คือ การละอายและเกรงกลัวต่อบาปในการทำผิดกฎหมาย
ทั้งนี้ บริษัท แปซิฟิคแปรรูปสัตว์น้ำ จำกัด ได้ยึดหลักคุณธรรมยึดถือและเชื่อมั่นในความถูกต้องดีงาม การสร้างค่านิยมที่ดีให้พนักงานถือปฏิบัติ เป็นประเพณีทำมาจนถึงทุกวันนี้

การสร้างค่านิยมให้กับพนักงานในด้าน
ความซื่อสัตย์สุจริต และมีสำนึกที่ดีต่อตนเองและผู้อื่น การยกย่องคนทำความดี ในโครงการ “คนดีที่ PFP ยก
ย่อง” เพื่อสร้างแบบอย่างและส่งเสริมให้พนักงานทำความดี

5) ปฏิบัติเองหรือร่วมมือกันในฐานะองค์กร
ในอันที่จะต่อต้านและไม่ร่วมมือกับเจ้าหน้าที่ของรัฐในการทุจริตและทำผิดกฎหมาย
ทั้งนี้ บริษัท แปซิฟิคแปรรูปสัตว์น้ำ จำกัด ได้มีส่วนร่วมร่วมกับหน่วยงานราชการ ในการร่วม
ต่อต้านการทุจริต และการกระทำผิดกฎหมายต่าง ๆ อาทิ การเข้าร่วมกิจกรรมเดินรณรงค์ภายใต้โครงการ

รวมพลังเยาวชน สร้างสรรค์สังคม ต่อด้านการค้ามนุษย์ เนื่องในวันเยาวชนแห่งชาติ ซึ่งจัดโดยสำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดสงขลา

การเข้าร่วมสนับสนุนการจัดกิจกรรมในโครงการ “15 ปี 15 แบรินด์” เพื่อสร้างสรรค์สังคมสงขลา ภายใต้แนวคิด “คนดี สังคมดี ฐรูกิจดี”

NUMBER ONE กับสำนักงานแรงงาน จ.สงขลา เพื่อร่วมกันรณรงค์และต่อต้านการค้ามนุษย์ในสถานประกอบการ

การได้รับการรับรอง มาตรฐานเออีโอ เพื่อการันตีการมีจรรยาบรรณทางการค้าของบริษัทฯ

ส่วนมาตรฐานเออีโอ สำนักมาตรฐานพิธีการและราคาศุลกากร
AEO STANDARD DIVISION, CUSTOMS STANDARD PROCEDURES AND VALUATION BUREAU

6) แม้เป็นองค์กรภาคเอกชน แต่การวินิจฉัยสั่งการ การลงโทษพนักงาน หรือการให้คุณให้โทษใด ๆ ควรอยู่บนหลักของความโปร่งใส การมีส่วนร่วม และการปฏิบัติสอดคล้องกับกติกาที่ตนกำหนด ให้กลายเป็นเรื่องต่างมาตรฐานหรืออำเภอใจ ทั้งต้องให้ความสำคัญเป็นธรรม การมีเหตุผลสมควร เช่น ยอมให้มีการร้องทุกข์ อุทธรณ์ มีการรับฟังพยานหลักฐาน มิใช่ลงโทษตามอำเภอใจ

ทั้งนี้ บริษัท แปซิฟิคแปรรูปสัตว์น้ำ จำกัด มีระบบการลงโทษทางวินัย โดยบริษัทฯ กำหนดโทษทางวินัยไว้ 4 สถาน โดยพิจารณาถึงความหนักเบาของการกระทำความผิด โดยการพิจารณาจะมีการตั้งคณะกรรมการสอบสวน เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมกับทุกฝ่าย

- 1.) ตักเตือนด้วยวาจาและบันทึกเป็นหลักฐาน
- 2.) ตักเตือนเป็นลายลักษณ์อักษร
- 3.) พักงานโดยไม่ได้รับค่าจ้าง
- 4.) เลิกจ้าง โดยไม่จ่ายค่าชดเชยและค่าเสียหายใดๆ ทั้งสิ้น

หนังสือเตือน

มีที่ _____ วันที่ _____ พ.ศ. _____

ถึงคุณ _____ ตำแหน่ง _____

เลขที่ _____

เนื่องจากคุณได้กระทำความผิดตามที่ระบุไว้ในใบแจ้งความร้องทุกข์ เมื่อวันที่ _____

เรื่อง _____

คุณควรยึดถือปฏิบัติตนตาม ระเบียบของบริษัทฯ ในหมวดที่ _____ ซึ่งได้ระบุรายละเอียดของ ระเบียบข้อบังคับว่าด้วยการจ้างงานไว้ดังนี้

บทบัญญัติที่กล่าวถึงในข้อนี้ มีดังนี้

ข้อ _____ โดย _____

() ข้อ _____

() ข้อ _____

() ข้อ _____

() ข้อ _____

โทษที่พึงปฏิบัติต่อกับคุณ คือ _____

คุณควรปฏิบัติตามข้อบังคับของบริษัทฯ ซึ่งระบุไว้ที่หน้า _____ และปฏิบัติตามข้อบังคับของบริษัทฯ ที่ปรากฏในเอกสารแนบมาด้วย

ข้อ _____

นี่จึงเป็นหนังสือเตือนคุณเกี่ยวกับข้อผิดพลาดของคุณ และถ้าคุณฝ่าฝืนไม่ปฏิบัติตามข้อบังคับของบริษัทฯ อีกครั้งหนึ่ง บริษัทฯ จะดำเนินการตามระเบียบข้อบังคับของบริษัทฯ ต่อไป

(1) ผู้เตือน (ผู้บังคับบัญชา)	(2) ผู้ถูกเตือน (ผู้ปฏิบัติงาน)
ชื่อ _____ ตำแหน่ง _____ วันที่ _____	ชื่อ _____ ตำแหน่ง _____ วันที่ _____
ชื่อ _____ ตำแหน่ง _____ วันที่ _____	ชื่อ _____ ตำแหน่ง _____ วันที่ _____
ชื่อ _____ ผู้จัดการฝ่ายทรัพยากรบุคคล วันที่ _____	

ได้

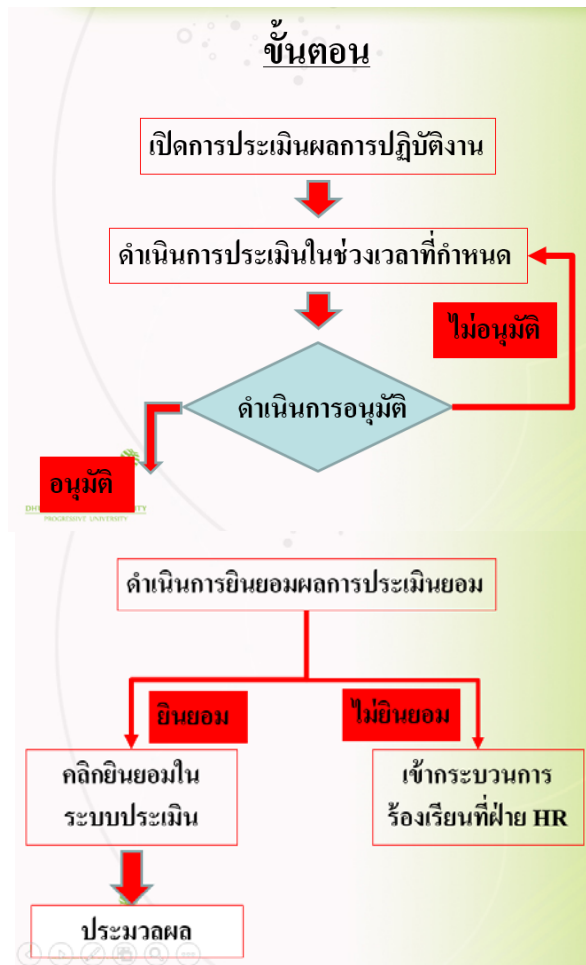
มีระบบการประเมินผลการปฏิบัติงานที่โปร่งใส เป็นไปตามลำดับขั้น สามารถตรวจสอบ

การกำหนดหลักเกณฑ์ในการประเมินผลการปฏิบัติงาน

- ☑ กำหนดหลักเกณฑ์ในการประเมินผลประจำปีที่ชัดเจน
- ☑ ตัวอย่างใบประเมินผลประจำปี

องทาง

และขั้นตอนการร้องทุกข์กรณีพนักงานไม่ได้รับความเป็นธรรมในการประเมินผลการปฏิบัติงาน

มีช่องทางการร้องทุกข์และการรับทราบความคิดเห็น และกระบวนการในการแก้ไขปัญหา

การรับทราบความคิดเห็นจากพนักงาน

ผู้รับความดีตกเห็น

ลงพื้นที่พบปะพนักงาน

ใบรับข้อร้องเรียน

วิธีรับฟังความคิดเห็นจากพนักงาน

การประชุมคณะกรรมการฯ เพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ

การสำรวจความดีตกเห็นตามฟังก์พอ

7) กฎกติกาหรือระเบียบใดที่ล้าสมัย ไม่เป็นธรรม ควรปรับปรุงแก้ไขอยู่เสมอให้สอดคล้องกับธุรกิจแต่ละอย่างอาจมีความแตกต่างกันตามขนาดของธุรกิจและประเภท

ทั้งนี้ บริษัท แปซิฟิคแปรรูปสัตว์น้ำ จำกัด มีทีมงานด้านระบบคุณภาพและทีมกฎหมายที่ทำหน้าที่ตรวจสอบความทันสมัยของกฎหมาย ตลอดจนถึงการวิเคราะห์ถึงความสอดคล้องในการปฏิบัติงานในทุก ๆ ด้านที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินธุรกิจของบริษัทฯ อาทิ กฎหมายอาหาร กฎหมายด้านแรงงาน กฎหมายอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยมีการแจ้งให้คณะทำงาน ผู้บริหาร และผู้ปฏิบัติงานทราบ และสามารถนำไปปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง

8) ปลุกฝังนิสัยการเป็นคนเสียสละ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ความเอื้ออาทร แม้ไม่ใช่หน้าที่ความรับผิดชอบโดยตรงของตนในการจะช่วยเหลือเพื่อนร่วมงาน และอำนวยความสะดวกต่อลูกค้า การพูดจาสุภาพไพเราะ การบริการอย่างมีคุณภาพเพื่อให้เกิดความประทับใจ โดยการแนะนำหรือกำหนดเป็นนโยบายขององค์กรแก่ผู้ปฏิบัติงาน จนนำไปสู่การให้คุณให้โทษตามสมควร เพราะลักษณะนิสัยและทัศนคติเช่นนี้จะมีผลต่อการเป็นพลเมืองดีของสังคมในอันที่จะปฏิบัติตามกฎหมาย (Law-abiding Citizen) ต่อไป ซึ่งเป็นสาระสำคัญประการหนึ่งของหลักนิติธรรม

ทั้งนี้ บริษัท แปซิฟิคแปรรูปสัตว์น้ำ จำกัด มีโครงการและกิจกรรมที่ส่งเสริมการเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม การเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน เช่น โครงการเพื่อนช่วยเพื่อนดูแลดวงตาพี่น้อง โดยมี

วัตถุประสงค์ เพื่อให้พนักงานทุกคนร่วมกันช่วยเหลือเพื่อนพนักงานที่ได้รับความเดือนร้อน เช่น ไฟไหม้บ้าน คนในครอบครัวป่วยเรื้อรัง เป็นต้น

ปลูกฝังการมีจิตในบริการ ทั้งภายในและภายนอก ตลอดจนการจัดและพนักงานมีส่วนร่วมในการ

ต่อลูกค้าภายในและลูกค้ากิจกรรมต่าง ๆ ที่ให้ผู้บริหารพัฒนาสังคมและ

สิ่งแวดล้อมภายนอก

ร่วมกับชุมชนและหน่วยงานราชการในเรื่องสิ่งแวดล้อม อาทิ การจัดกิจกรรมเปิดบ้าน PFP เยี่ยมชมการจัดการสิ่งแวดล้อม

การปลูกฝังให้พนักงานในองค์กร มีจิตใจบริการ และพร้อมที่จะอำนวยความสะดวกต่อลูกค้า การพูดจาสุภาพไพเราะ การบริการอย่างมีคุณภาพเพื่อให้เกิดความประทับใจ ซึ่งทางบริษัทฯ ได้กำหนดเป็นค่านิยมสำคัญในการปลูกฝังพนักงานทุกคน ในการยึดถือปฏิบัติร่วมกัน

คน เก่ง 5 ประการ

- 1. เก่งงาน**
รอบรู้ เชี่ยวชาญในหน้าที่ที่มอบตัวมอบเป็นอย่างดี รอบรู้งานในหน่วยงานนั้น ที่เกี่ยวข้องกับ รอบรู้สถานการณ์ที่เป็นปัจจุบันและอนาคตที่ทันสมัย
- 2. เก่งคน**
มีความสามารถในการบริหารจัดการตนเอง จุดใจคน ที่เกิดความรัก ความสามัคคี ความรับผิดชอบ ทั้งหน่วยงานตนเอง และหน่วยงานอื่น ที่เกี่ยวข้อง ให้เป็นที่เคารพยกย่องด้วยความจริงใจ
- 3. เก่งคิด**
มีความสามารถในการคิดได้อย่างรวดเร็ว ถูกต้อง และทันสมัย สามารถนำความคิดไปปฏิบัติ ทำให้หน่วยงานของตนเอง และหน่วยงานอื่นในองค์กรก้าวหน้า ทันต่อการเปลี่ยนแปลง
- 4. เก่งบริการ**
สนับสนุนให้การช่วยเหลือผู้อื่นและกันด้วยความจริงใจ ทั้งหน่วยงานของตนเอง และหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง
- 5. เก่งสื่อสาร**
สื่อสารสัมพันธ์ทั้งใจให้ชัดเจน เข้าใจและเข้าใจตรงกัน ทุกคน ทุกระดับ

ให้ความสำคัญในการดูแลพนักงาน ให้มีความปลอดภัยในการทำงาน โดยการจัดอุปกรณ์ เพื่อป้องกันความปลอดภัยให้กับพนักงานอย่างครบถ้วนเหมาะสม ตลอดจนการจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมให้ พนักงานทุกคนปฏิบัติงานอย่างมีความสุข ทั้ง กาย อารมณ์ สังคม และจิตวิญญาณ รวมถึงความ รับผิดชอบต่อผู้บริโภค ชุมชน และสังคม

การอุปกรณ์ป้องกันอันตรายส่วนบุคคลที่เหมาะสม และเพียงพอ

- ✓ สื่อสาร 3 ภาษา
- ✓ เหมาะสม เพียงพอ
- ✓ การตรวจสอบและควบคุม

บริษัท ฯ การ
คุณภาพชีวิตใน

ค ำ นี ง ถึ ง

การทำงาน of พนักงาน เป็นปัจจัยสำคัญอันดับต้นๆโดยได้ดำเนินงานภายใต้ นโยบายคุณภาพชีวิต เพื่อให้นักงงานปฏิบัติงานอย่างมีความสุข ทั้ง 4 สุขภาวะ

ยากกรค่อนข้างจำกัด

หลักความ

ประหยัด และความคุ้มค่า อาทิ การใช้น้ำอย่างคุ้มค่าและเกิดประโยชน์สูงสุด โดยน้ำที่บำบัดแล้วนำมารดน้ำ ต้นไม้ เลี้ยงปลา ปลูกผัก

บรรณานุกรม

คณะอนุกรรมการวิชาการว่าด้วยหลักนิติธรรมแห่งชาติและคณะอนุกรรมการบรรณาธิการหนังสือหลักนิติธรรม
ในคณะกรรมการอิสระว่าด้วยการส่งเสริมหลักนิติธรรมแห่งชาติ. หลักนิติธรรม The Rule of Law
ความหมาย สาระสำคัญ และผลของการฝ่าฝืนหลักนิติธรรม. กันยายน 2557. บริษัท พี เอส พรินติ้ง
แอนด์ ดีไซน์ จำกัด.

จํารูญ เจริญกุล, (2505) “The Rule of Law” ใน **ตุลพาท** เล่ม 1 ปีที่ 9 , หน้า 60

ธรรมนิตย์ สุ่มันตกุล, (2559) “หลักนิติธรรม” จุบรวมในความหมายที่หลากหลาย ใน
[HTTP://WEB.KRISDIKA.GO.TH/DATA/ACTIVITY/ACT275.PDF](http://web.krisdika.go.th/data/activity/act275.pdf) (ค้นเมื่อวันที่ 17
กรกฎาคม 2560)

วิสิฐ ญาณภีร์ต และคณะ, (2557) **บริบทหลักนิติธรรมในต่างประเทศ**. งานวิจัยได้รับทุนสนับสนุน
จากคณะกรรมการอิสระว่าด้วยการส่งเสริมหลักนิติธรรมแห่งชาติ